

סיפורה של חלוצה מאת יהודית גרדי

הקדמת המלבה"ד ראובן שטיינהרדט לסיפורה של חלוצה שיובא בעלון הכפר הבא
זהו סיפור אנושי - כה ייחודי שספק אם סופר יכול היה להמציאו. מצאתיו בעיזבונה של אימי. הסיפור היה ללא כותרת וללא חתימה; נזקקתי לעבודת בלשות כדי לזהות שזה הוא סיפור חייה של חנה Angi קנטורוביץ, כפי שנכתב בגרמנית ע"י חברתה יהודית גרדי (1914 – 2003).
זכיתי להכיר את יהודית, מושבניקית בכפר-חיים, וקיבלתי את רשותו וברכתו של בנה אמנון, לדלות ולתרגם חלקים מתוך הסיפור.
מצאתי לנכון להוסיף שלוש השלמות:
על הסוציולוג גיאורג זימל; על ההתיישבות ב'יערות הכרמל'; ועל גורלה המר של התיישבות זו ב'תקופת המאורעות'. הסתמכתי בעיקר על ספרו של יצחק ריש (1988) חלוציות ביערות הכרמל.
על פי התרשמותי, החברות בין חנה ליהודית היתה ייחודית במהותה - חנה ויהודית היו אחיות בנפש! הן נפגשו בברלין בשנת 1931 ועלו ארצה ב- 1933 – כדי ליישם את הציונות שלהן כחלוצות בארץ ישראל.
בשנת 1935 חנה גרה בכפר-מל"ל. היא עבדה ברמות השבים כפועלת חקלאית והיתה מאושרת על שהרוויחה 20 גרוש ליום. חנה התיידדה עם אויגנייה שטקלמכר ועם אימי אדית שטיינהרדט. בעת שעבדה בגינת הירק היתה מספרת אגדות לאחותי רחל. אף שעזבה את כפר מל"ל לאחר כשנה, ידידות זו נמשכה עד לפטירתה בתחילת 1944.
אני זוכר את חנה – את פניה הטובות ואת עיניה המחייכות - אף שפגשתי רק פעמים ספורות בחיי, כאשר הייתי צעיר מאוד.
ספק אם רבים מתושבי רמות השבים הבחינו כי בקצה הדרך המובילה לתוך בית הקברות של הכפר, משמאלה בקרבת החומה, מצוי הקבר יוצא הדופן של חנה Angi קנטורוביץ, עם מצבת אבן מגולפת (כנראה צלבנית) ועם ציון לרגלי הקבר (שהוסף לאחר קום המדינה) שזה הוא קברה של חיילת מפלשתינה, שמספרה האישי W/PAL/245725. תקציר תולדות חייה של חנה מצוי באתר 'יזכור' <http://www.izkor.gov.il/>

סיפורה של חלוצה¹

מאת יהודית גרדי – המלבה"ד ראובן שטיינהרדט והעורכת אסנת שירן

ילדות בצילה של התנכרות וסודיות

אביה של אנג'י² היה גיאורג זימל, פרופסור ידוע לסוציולוגיה, שפעל בגרמניה בסוף המאה ה-19 ותחילת ה-20; תרומותיו המדעיות נדונות עד היום: ב-2008 אף תורגם מאמר שלו לעברית. בין היתר טען זימל שבנישואים רצויה סודיות ואף יישם זאת למעשה, בנהלו קשר רומנטי סודי וממושך עם תלמידתו ד"ר גרטרוד קנטורוביץ - שבאה מבית יהודי עשיר, היתה משוררת, והתמחתה בחקר אומנות יוון העתיקה.³

כאשר גרטרוד הרתה לגיאורג זימל בשנת 1907, היא חששה לפגוע בקריירה האקדמית של זימל, שהיתה בלאו הכי בעייתית, משום שהיה בנו של יהודי מומר, ועורר קנאה בהצלחתו כמרצה אהוד על תלמידיו.

גרטרוד נסעה לאיטליה וילדה שם בספטמבר 1907 בת; היא דיווחה עליה כאסופית שנמצאה על ידה, ונתנה לה את השם Maria Angela Bolzana. היא העבירה את בתה לאומנת 'אימא' קתולית בבליה - וספרה לה שהיא קרובה של הילדה אשר הוריה נספו ברעידת אדמה באיטליה. אחת לשנה בקרה גרטרוד את בתה, כאשר היא מציגה עצמה בפניה כסנדקית שלה.

כאשר אנג'י היתה כבת 5 שנים נוכחה גרטרוד כי היא מקבלת חינוך נשי מדי לטעמה, והעבירה אותה לאומנת בגרמניה. ה'אימא' החדשה היתה אלמנה עם ילד בן 5, מורה מוכשרת ואישיות חיובית ביותר.

אנג'י בכתה במשך חודש מרוב געגועים ל'אימא' **בבליה** והמשיכה לדבר זמן ממושך צרפתית טרם למדה גרמנית. בהדרגה למדה לאהוב את 'אימא' החדשה ולהתנהגות מחברתו של ה'אח' אשר פיתחה עימו שפה דמיונית באמצעות בובות מנייר.

בכיתה א' וב' אנג'י קיבלה 'חינוך ביתי' מ'אימא' יחד עם עוד כמה ילדים, ובכיתות ג' – ה' הלכה לבית ספר לבנות. בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה, שבה גרטרוד התנדבה לטפל בפצועי מלחמה בקונסטנטינופול.

בחופשת הלימודים של קיץ 1918 כאשר אנג'י היתה כמעט בת 11, גרטרוד הזמינה אותה לביתה. בסוף החופשה גרטרוד הודיעה לאנג'י: שהיא נשארת עימה, שלא תחזור ל'אימא', ושתלמד מעתה בגימנסיה לבנים.

זו היתה מכה קשה עבור אנג'י, והיא תכננה בריחה חזרה ל'אימא' האהובה. שבוע לאחר יום הולדתה ה-11, נפטר פרופסור גיאורג זימל. **רק אז גילתה לה גרטרוד שהוא אביה ושהיא האימא שלה.**

הודות לכישרונה ולזיכרונה היוצאים מן הכלל, אנג'י היתה תוך זמן קצר לתלמידה המצטיינת בכיתה.

¹ ההקדמה לסיפור הובאה בעלון הכפר הקודם. הכתוב באותיות גדולות נבחר ותורגם מתוך סיפורה של יהודית גרדי.

² הכתוב באותיות קטנות הן תוספות שלי - ראובן.
³ החלוצה לעתיד חנה.

על פי הוויקיפדיות בגרמנית ובעברית.

אימא גרטרוד אימצה את בתה באופן רשמי, ומעתה נקראה Angela Kantorowicz. אולם, היא חגגה לאנג' את ה'קונפורמציה' כאילו היתה נערה נוצרייה.

בגיל 16 אנג' התאהבה בבנו של בעל מכולת, אשר ניגן בכינור. כאשר נתגלה הקשר לאימה היא אסרה על אנג' להיפגש עימו, אולם אנג' המשיכה להיפגש עימו דרך חלון חדרה. כאשר אנג' עברה ללמוד פילולוגיה קלאסית (שפות עתיקות) באוניברסיטת פרייבורג, הפער התרבותי ההולך וגדל בינה לבין אהובה גרם להם להיפרד.

אנג' מגלה את היהדות ומתגיירת

אנג' למדה משך 5 שנים בכמה אוניברסיטאות, כשהיא עובדת למחייתה בגננות ומחלקת פרחים לידידים המרובים שרכשה בכל מקום. אנג' טרחה לעזור למשפחות נזקקות, כשהיא נותנת להם מכספה ומסתפקת בבגדיה הישנים ובאכילת לחמניות ותאנים מיובשות.

בשנת 1931 אנג' לימדה בגימנסיה לבנות בברלין. היא הצליחה להלהיב את תלמידותיה בשעורי היוונית והלטינית שלה, והתיידדה עם תלמידתה בת ה-17 יהודית לדרמן (Kaete Ledermann). בעקבות חברות זו החל מהפך בחייה של אנג'.

יהודית קרבה אותה לתרבות היהודית, שהיתה זרה לה עד אז. יחדיו הן קראו את סיפורי החסידים של מרטין בובר, למדו תנ"ך והיסטוריה יהודית, והשתתפו בפעילות תנועת הנוער היהודית 'אנשי המלאכה'⁴.

אנג' קיבלה על עצמה את האחריות הכלכלית למשפחתה של סופרת חולה, שגרה עם חמשת ילדיה במרתף; היא עזרה לה בעבודות הבית, בטיפול בילדים וגם בעבודתה כעורכת – ואף שלחה אותה על חשבונה להבראה.

בתחילת 1933, בעקבות עליית הנאצים לשלטון, הושלם המהפך בחייה של אנג'. היא הזדהתה לחלוטין עם היותה יהודייה, ביקרה בבתי כנסת ואימצה בשמחה את השבת. למרות שלפי ההלכה היתה יהודייה, החליטה אנג' לעבור גיור ובחרה בשם – חנה.

כאשר יהודית החליטה לעלות ארצה, חנה התלבטה בין הדרכה ב'כפר נוער יהודי' בגרמניה או באנגליה; לשווא יהודית ניסתה לשכנעה שארץ ישראל זקוקה לחלוצות נמרצות כמוה. אולם, כאשר חנה באה להיפרד מיהודית, בעת שזו שהתה בהכשרה בצרפת, הן פגשו באימא-גרטרוד, אשר צידדה בהגירת חנה לאנגליה; אזי חנה אמרה לאימה בשלווה: **"כמובן שיהודית צודקת, אני אעלה לארץ ישראל!"**

עד לעלייתה בנובמבר 1933 חנה המשיכה לטפל במשפחתה המאומצת, ועבדה כמדריכה של הקבוצה הראשונה של 'עליית הנוער' שהגיעה ב-1934 לקיבוץ עין חרוד.

קורותיה של חלוצה ייקית עם עלייתה לארץ ישראל

הוצע לחנה להצטרף לקיבוץ בית זרע. היא דחתה זאת כי רצתה בקיבוץ שלא דוברים בו גרמנית; לכן בחרה בקיבוץ גבת, שבו היתה לייקית היחידה. למרות חפצה העז לעבד את הקרקע, לזרוע ולשתול, הטילו עליה לעבוד במטבח. כאשר לאחר סיום העבודה במטבח הלכה לטפל בגינת הירק, אסרו זאת עליה! חנה השתתפה באספות החברים, אולם צורת הוויכוח והדיבורים המרובים דחו אותה.

⁴ חמותי וחמי, ריטה ונחמיה רוס, היו חברים בתנועה זו, שייסדה ב-1936 את קיבוץ הזרע – שבו נולדה זוגתי, מירי.

ממכתבה של חנה ליהודית, בחורף 1934:

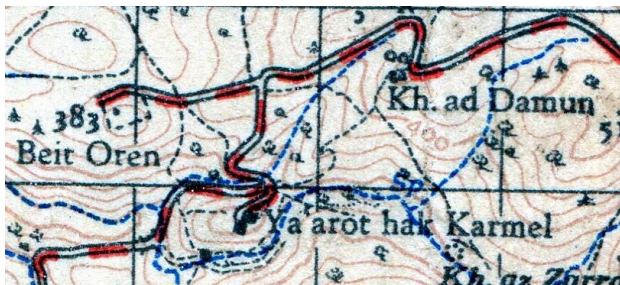
"היו כמה ימי שמש עם רוח חזקה מאוד, רצתי החוצה לה, נתתי לרוח לדחפני או נלחמתי בה - היה נפלא. היום גשם, חבל שזה בדיוק בשבת; רציתי סוף סוף לראות את נהלל, או ללכת לשריד, שבה נמצאים חברים מרובים מגרמניה, וליער בלפור. אבל מוטב שיורד גשם. יודעת את, שאני חיה מאוד בשירים, כל קטע אני יודעת בעל פה; מרגישה יותר מאשר בעבר את ההתחייבות, הנשגב, המעוצב והתמונה, שלפיהם מכוונים איך שהוא חיינו. ...
לפני זמן מה הורדתי את הזמורות היבשות מהגפנים, ונשאר גזע נוקשה; אנו בוטחים בו שינץ ניצנים ויגדלו ענפים חדשים, והם באים בעתם. שהות זו ובטחון זה רואה אני כעת בכל - שלווה מבלי שיש ידיעה על העתיד. ורואה אני כיצד עלינו ללמוד ולהשתנות, שוב לגדול לתוך החיים סביבנו - וזה הוא כנראה הטעם האמיתי לבואנו ארצה."

לאחר 3/4 שנה נפרדה חנה מקיבוץ גבת והצטרפה לחברתה יהודית בירושלים, אשר למדה בבית המדרש למורים וגננות בבית הכרם. חנה מצאה עבודה כטבחית ונהנתה לטייל בירושלים ולהתאהב בה. יהודית, שלימדה בבית ספר בעיר העתיקה, אימצה ילדה שהיתה מוזנחת, פיגרה בלימודים, וקיבצה נדבות ליד הכותל המערבי - היא קראה לה אלפא⁵. לאחר מחצית השנה בירושלים ביקשה חנה לחזור לכפר ולחקלאות. כפי שכבר סופר בהקדמה, חנה מצאה דירה בכפר מל"ל ועבודה כפועלת חקלאית ברמות השבים.

חנה לקחה עימה את אלפא ושלחה אותה ללמוד בבי"ס אהרנוביץ, בו היא נקלטה בהצלחה. בשבתות יהודית בילתה אצל חנה בכפר מל"ל, וחנה עזרה לה להתכונן לבחינות ההסמכה כמורה.

לאחר כשנה בכפר מל"ל, חנה החליטה שהיא רוצה לגור במושב ולכן עברה בתחילת 1936 למושב באר טוביה, להכין עצמה לצורת חיים זו.

'משמר הכרמל' ב'יערות הכרמל' - סיפור רקע⁶

ב-1934 חברת 'כרמל השקעות' קנתה 6000 דונם במרכז של הר הכרמל וקראה לאזור 'יערות הכרמל'. לשם פיתוח האזור הגיעה להסכם עם חברי תנועת 'תורה ועבודה' יוצאי

גרמניה: שיעבדו בסלילת כבישים, בתמורה לקבלת קרקע להקמת כעין מושב. באוקטובר 1935, התיישבו ארבע-עשר חברי התנועה, שקראו לעצמם 'משמר הכרמל' לרגלי גבעת 'חירבת-שלאלה' המצויה במרכז 'יערות הכרמל' ולאחר כמה זמן נקראה 'יערות הכרמל'. לרגלי הגבעה עובר נחל אורן ובו מעיין ועל ידו היו מבנים עזובים של חווה, שבהם התמקמו. יצחק ריש שהיה אחד מהם כתב:

"ראינו את עצמנו כשלוחי עם, גואלי אדמת ארץ ישראל ברוח האידיאל הציוני, וכאין אנשי בראשית ברוח הצו "בחזרה לטבע", סיסמה שרווחה בתנועת הנוער בגרמניה."

הכבישים שבמפה (מתחילת שנות הארבעים) עדיין לא היו קיימים, וגם לא קיבוץ בית אורן. הדרך (לא כביש!) מ'אחוזת' בחיפה הגיעה רק עד לחוות קרמאן בדמון (כיום בית כלא);

⁵ כינוי כדי לא לגלות את זהותה. אימי זכרה שאלפא היתה בת כ-6.

⁶ על פי יצחק ריש (1988) ויחוות משמר הכרמל בוויקיפדיה.

וממנה הוביל לגבעת יערות הכרמל שביל לגמלים ולחמורים – כמסומן במפה (שסרטתה לא ידעו עברית!).

עם פרוץ 'המאורעות' באפריל 1936 הורתה 'ההגנה' לחברי 'משמר הכרמל' לעלות לגבעת יערות הכרמל ולהתבצר בחורבות שעליה - בית ערבי ע"ג שאריות חווה צלבנית, להקים מגדל לתצפית ולקשר איתות עם עתלית, ובשולי הגבעה גדר שתגן על צריפי המגורים. החברים גויסו כ'נוטרים סדירים' או 'חלקיים', שתוגברו בנוטרים מתנדבים - חברי 'ההגנה' כך שמספר האנשים עלה ל-40.

באוגוסט 1936 נרצחו הנהג ושלושת נוסעי מכונית שהיתה בדרכה מדמון לחיפה, ביניהם נוטר-מתנדב ביערות הכרמל.

חנה מצטרפת ל"משמר הכרמל"

בעת שהותה בבאר טוביה, נודע לחנה על תכנית ההתיישבות ביערות הכרמל. היא נסעה לשם יחד עם יהודית; הן עלו לגבעה וחנה התלהבה ביותר מהנוף - גם האנושי, והחליטה להצטרף ל"משמר הכרמל".

לאחר שהות באיטליה וגיוס עזרה כספית מאימה ומקרוביה, הצטרפה חנה בתחילת חורף 1937 ל"משמר הכרמל". היא הקימה לעצמה צריף קטן (ליפט), ולאחר הכנה יסודית של הקרקע שתלה פרחים. את המים סחבה במעלה הגבעה בג'ריקנים מהמעין שבואדי, כאשר ביום אחד עשתה זאת 30 פעם. יצחק ריש הביא בספרו תצלום של חנה וכתב עליה:

"... אצלנו היא עבדה במה שאהוב עליה, טיפוח גן ירק ונוי בבוסתן החמד שעל שפת הנחל, סמוך לבריכה ולגשר. היא היתה משכמה ומעלה חברה מצוינת." בחג הפורים 1938 ביקר ביערות הכרמל רב מגרמניה. משער אני שהוא התכוון לחנה כאשר כתב (בגרמנית):

"פגשתי בחלוצה שבאה מהאריסטוקרטיה הגבוהה של חיי הרוח האירופאים." חנה התיידדה עם מי שכינהו 'הרב' של הקבוצה - מרדכי בר, ולמדה יחד עימו תלמוד. מרדכי נרצח במרס 1938 בעת התקפה על חברי הקבוצה שסללו כביש ב'גבעת וולפסון' הסמוכה; חנה שמעה את היריות; החבר של חנה, הנוטר דב הוישריק, צוין לשבח על ידי המפקח הכללי של משטרת המנדט, על שהצליח למנוע אסון גדול יותר.⁷ בצניעותה, יהודית לא סיפרה על כך שבמאי 1938 עזרה לחנה ונתנה לה 20 לא"י – אז סכום עתק עבור מורה בארץ ישראל.⁸

חנה חלתה במלריה והועברה לבי"ח בחיפה. באוגוסט 1938 כאשר חנה כמעט והבריאה, היא ליוותה את חברה דב למשאית - שעמדה להעביר את ההספקה השבועית ולהחזיר חברים מחיפה לדמון. היא בקשה להצטרף לנסיעה, אולם דב שכנע אותה להישאר עדיין בחיפה.

ואז קרה האסון: המשאית הותקפה בדרכה ועשרה מתוך אחד עשר נוסעיה נרצחו; נותר בחיים פצוע קשה שהבריא וסיפר על גבורתו של דב טרם מותו. אסון זה היה למעשה סופה של יערות הכרמל, כאשר מי שלא היו נוטרים עזבו. אולם חלקם וביניהם חנה חזרו למקום, כפי שיסופר בהמשך.⁹

בין הנרצחים היה גם זיגי כהן, אחיה של ליזל יעקובי, מי שגרה עם בנה שלמה (מוץ) בשנים 1939-1961 ברמות השבים. ועוד סיפור שלא יאומן כי יסופר: בין הנרצחים היה מפקד

⁷ על פי יצחק ריש (1988).

⁸ על פי חשבון בנק אשר אמנון גרדי מצא בעיזבונה של אימו יהודית.

⁹ על פי יצחק ריש (1988).

'יערות הכרמל' מטעם ההגנה. ההגנה בחיפה לא מצאה מתנדב למלא את מקומו. לבסוף, שכנעו תלמיד 'הריאלי' בן 16 ואת הוריו, ושלחוהו לפקד על יערות הכרמל, שהפכה למחנה אימונים סודי של ההגנה; כינויו של התלמיד היה 'זרו' מי שלימים היה האלוף מאיר זורע.¹⁰ מההספד שחנה כתבה לזכר חברה דב ניתן להתרשם מערכיה האנושיים ומיכולתה לבטאם בעברית רהוטה¹¹:

"דב היה בן אדם. ... תמיד הראה פנים צוחקות. אולם היו רגעים בהם שקע במחשבות כל כך עד ששכח את סביבתו. אז השתנו פניו והם נראו יפים, רציניים ורכים, כשעליהם מרחף עצב כבוש. ברגעים כאלה אפשר היה לחדור לנשמתו של דב, להבינו ולהאזין אותו. ... רק מעטים זכו להכירו ולהיות לו לחברים קרובים ששפך את שיחו לפניהם, אולם לאלה המעטים התמסר בכל לבו ומאודו; לאיש, שהיה קרוב ללב, התייחס בעדינות מפליאה שאינה בנמצא אצל בחורים צעירים כמוהו. ..."

חנה מתנדבת ברמת-הכובש, בודדה ביערות הכרמל, וחיילת בצבא הבריטי
חלוציותה של חנה לא נשברה מהאסון, היא התנדבה לעבוד בקיבוץ הספר רמת הכובש, שהיה נתון להתקפות חוזרות ונשנות משלושת הכפרים הערביים הסמוכים לו: קלקיליה, טירה ומיסכה - קיבוץ ששכל בקיץ 1938 שנים-עשר מחבריו.¹² ממכתבה של חנה ליהודית, מאי 1939 רמת הכובש:
"... זה כשבועיים שאני עובדת במכונת ברדייה; מאוד רציתי בכך מבלי לדעת איך זה, וכעת עלי להחזיק מעמד עד הסוף מתוך הגינות, כי איש אינו מוכן לעבוד שם בהתנדבות. זה קשה נורא; לא התאמצתי כך אי פעם; עבודת פרך, בתלבושת משולשת, בצריף סגור ומואפל, משך כל היום מזיעים ולא יכולים לנשום. אין דבר, די טוב לטעום גם פעם מזה. ...
מוזר שכל כך הרבה בני אדם זקוקים לי, אפילו רק כדי ללמוד איתי, אך גם ליותר. היה נחוץ לעשות כאן הרבה. אני כבר חשה שגם מכאן אלך במצפון רע. מדוע בעצם מוכרחים להרגיש כל כך הרבה התחייבות ואחריות, שאין לאל ידנו למלא; זה מעיק עלי נורא. תמיד הצו העולה על הכוחות, ועולה בכלל על היכולת האנושית."

לאחר פרסום 'הספר הלבן' במאי 1939 דעכו 'המאורעות'. באוקטובר 1939' עלה לגבעת יערות הכרמל 'גרעין' אשר שהה בה שנה, בעת שהקים את ישוב הקבע שלו בבית אורן וגם המשיך בסלילת הכבישים באזור. חנה וכמה חברים נוספים ב'משמר הכרמל' חזרו לגבעה - ביניהם הנס ברגר עם אשתו ושני ילדיו - מי שנותר בחיים בהתקפה על המשאית באוגוסט 1938.¹³ אולם לא התגבשה חבורה בעלת מטרות וערכים משותפים!

חנה שיקמה את הצריף והפרחים, רכשה עז וחמור, אימצה חתול והקימה מחדש את הבוסתן ושטח הירקות שלה לרגלי הגבעה.

מפעם לפעם נסעה חנה לבקר חברים (גם ברמות השבים) ולאגור כוחות חדשים לחיי הבדידות. חנה מצאה ניחומים בשיריו של ריינה-מריה רילקה, שהיה ידיד של אביה, ומדי ערב קראה מאתיים חרוזים של הומרוס – בשפת המקור כמובן. כמו כן עסקה בתרגומן לעברית של יצירות אהובות עליה.

חנה לא נהנתה מהשכנות הרעשנית של 'גרעין' בית אורן, בעיקר לא מכך ששרפו קוצים לרגלי הגבעה וכמעט ושרפו את יערות הכרמל. (ממכתבה של חנה ליהודית):

¹⁰ מידע אישי, ועל פי 'חוות משמר הכרמל' בוויקיפדיה.

¹¹ חלקו של ההספד, שהובא ע"י יצחק ריש (1988).

¹² לקוח מ'רמת הכובש' בוויקיפדיה.

¹³ על פי 'חוות משמר הכרמל' בוויקיפדיה, ויצחק ריש (1988).

"פתאום האש החלה לרוץ במעלה הגבעה ושרפה שיחים ועצים, נדמה היה שהשריפה תחסל את כל שנותר אז. זה היה נורא, אני עמדתי ובכיתי ולחמתי כמשוגעת על כל עץ, עדרתי עם הטוריה לתוך הלהבות והצלתי כמה עצים גדולים, שרק נחרכו בגזעם – לבסוף באו מלמעלה לעזרתי והצלחנו לכבות את השריפה."

מכתבה של חנה ליהודית מדצמבר 1940:

"כמובן שלא ניתן להחזיק באהבה בכוח הרצון, אולם ניתן לקבל את החולשות של הזולת ולא למהר לשפוט אותן ולא להירתע ממה שזר לנו, או לא מוצא חן בעינינו בזולת.

שלומי לא רע, הרבה יותר טוב מאשר ציפיתי; ראשית, בגלל הטבע שלי של 'נחום תקום' – כך שעבודה באביב ובסערה שוב משמחים אותי ומרוויים אותי ברוח-חיים; שנית, אינני יכולה להימנע מן התקווה – דבר שהוא בוודאי אוילי למדי, אך אינני יכולה אחרת.

לאחרונה פגשתי במקרה ב- ... (הייתי בחיפה עם החמור) משך שעות ישבתי עימה, והיא סיפרה לי הרבה ובגילוי לב מרובה על עצמה; היה מזעזע עבורי שוב הפעם להביט לתהום של המהות האנושית והגורל – זה עוזר לי תמיד למקם ולראות את הגורל שלי בתוך המעגל של אנשים מרובים; וקירבה זו לאדם שכה מוצא חן בעיני יש בה מן האושר.

למעשה לא היה לי זמן, אולם מצאתיו כי השיחה היתה חשובה לי יותר. לכן עזבנו את 'אחוזת', החמור ואני רק ב-³⁰4 {בדרך 14 הק"מ ליערות הכרמל}, בסערה שבקושי יכולנו לעמוד בה על רגלינו. החמור עשה תנועות מוזרות ואני ציפיתי שהסערה תנחית אותנו בעמק יזרעאל; או שיצמחו לנו כנפיים כמו ב'אלף לילה ואחד'. ירד מעט גשם ואח"כ היתה עלטה. החמור ניגף בכל אבן, כך שביכרתי להובילו. אז האוכף והשקיים עם המטען צנחו לבטן החמור. היה קשה להרימם ולא ראיתי מאומה לבסוף הצלחתי ושוב רכבתי. כל הדרך שרתי בקול רם כדי לעודד את החמור ולחמם את עצמי – שירים עממיים ומשמחים שאי פעם למדתי מפיו. זה היה משעשע וגרם לי למצב רוח מרומם. לקראת שעה 8 חזרתי לביתי, קפואה לחלוטין, 'מנושפת רוח'¹⁴ ורעננה לחלוטין."

יהודית היתה באותה העת חברת קיבוץ אשדות יעקב, בה הקימה משפחה עם יעקב גרדי והיתה בתקווה (כפי שאומרים בגרמנית) לבנם הבכור אמנון.¹⁵

בתחילת 1943 חנה התנדבה לחיל הנשים הבריטי ה-A.T.S. והוכשרה במחנה סרפנד כאחות. במרס 1943 חנה כתבה ליהודית:
"היום היה לי יום חפשי. קלטרתי את אדמתי, זרעתי 1/4 דונם תירס, וגם הרבה מילונים עבור התנים."

חנה שרתה במצרים, אולם לאחר חודש חשה שיכולתה אינה מנוצלת כראוי והתנדבה לשרת כאחות לילה - מאושרת שהיא יכולה להקל על כאבי הפצועים ושזכתה באהבתם.

באוגוסט 1943 חנה זכתה בחופשת מולדת. היא ארחה בצריפה ידידים, ולאחר מכן ירדה לבוסתן שלה; לידו היה עץ אגוז והיא טיפסה עליו כדי לקטוף אגוזים. נשבר ענף וחנה נפלה מגובה 5 מ' על צינור המתכת שהוביל מים לשטחה. חנה חשה מייד שהיא משותקת והתכווננה למותה. הידידים מצאו אותה והעבירוה לבית חולים בחיפה, כשהיא אינה מאבדת הכרתה למרות כאביה.

¹⁴ תרגומי ל- durchgeblasen.

¹⁵ מידע מאמנון גרדי.

כאשר יהודית קראה בעיתון על האסון וחשה אליה, ביקשה חנה את סליחתה על שלא הודיעה לה. ידידיה המרובים ביקרוה תכופות משך חמשת חודשי חולייה; והתקבל הרושם שרק למענם היא מגייסת את חיוניותה הכבירה ומחזיקה מעמד בכאביה ובסבלה. בתחילת ינואר 1944 חנה החזירה נשמתה לבוראה.

אימי, אדית שטיינהרדט, שבאותה העת היתה חברת וועד רמות השבים, הצליחה לשכנע את עמיתיה לוועד, שמן הראוי שבכפרנו יהיה מקום מנוחתה האחרון של החלוצה חנה.¹⁶ בימים אלו מלאו 70 שנה לנפילתה. **יהא זכרה ברוך!**
קוראי גרמנית יכולים לקבל את הסיפור המלא של יהודית גרדי בדוא"ל. miru@013.net